

Dominee op de barricaden

Rob Hartmans bespreekt:

E.D.J. de Jongh, *Buskes, dominee van het volk*. Kampen: Uitgeverij Kok, 1998.

Dominee Buskes (1899-1980) behoorde tot de eerste generatie 'Bekende Nederlanders', een species die ontstond met de opmars van de televisie. Deze predikant, die ruim bedeed was met de Gave des Woords, had altijd al volle kerken getrokken en was reeds als radiospreker geliefd geweest. Nu echter werd hij ook een bekend gezicht, en als prototype van de progressieve, midden in de wereld staande dominee werd Buskes zeer populair. 'Ik zou de dominees

beminnen als ze waren als u. Helaas.', schreef de niet-gelovige domineesdochter Annie M. G. Schmidt. In de ogen van Schmidt, die christendom blijkbaar associeerde met benepen conservatisme en kleinburgerlijkheid, was Buskes een uitzondering, 'en dat weet u verdomd goed.'

Buskes gold als een van de 'rode dominees', protestantse theologen die als christen hadden gekozen voor de een of andere vorm van socialisme, en die daarmee hun nek uitstaken binnen een over het algemeen door behoudzucht gekenmerkt volksdeel. Ook de PvdA kende een flink aantal van deze theologen, waarvan Banning de bekendste en de meest invloedrijke was.

Hoewel Buskes en Banning

bevriend waren verschilden ze heel sterk van elkaar. In tegenstelling tot de elf jaar oudere Banning behoorde Buskes niet tot de vrijzinnige stroming binnen de Hervormde Kerk, maar kwam hij uit een gereformeerd nest. Als student aan de VU was hij een van de dragers geweest die in 1920 Abraham Kuyper naar zijn laatste (en gezien zijn tomeloze dadendrang misschien ook wel eerste) rustplaats brachten.

Buskes was twee jaar predikant op Texel toen in 1926 in de Gereformeerde Kerken een conflict uitbrak over de interpretatie van het paradijsverhaal in Genesis 2 en 3. Buskes koos de zijde van J. Geelkerken, predikant van Amsterdam-Zuid, die in twijfel trok of de aanwezigheid van de 'boom van goed en kwaad' en de

B O E K E N

'boom des levens' wel een 'zintuiglijk waarneembare werkelijkheid' was geweest. Ook het 'spreken' van de slang tot Eva zou volgens Geelkerken wellicht symbolisch moeten worden opgevat. Buskes werd een van de eerste predikanten van de door Geelkerken opgerichte Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband.

Ook in de politiek roerde Buskes zich nogal, onder andere als propagandist van de Christelijk-Democratische Unie, een anti-militaristische partij die een progressieve sociaal-economische politiek voorstond. Buskes streed niet alleen tegen het militarisme, maar trok ook fel van leer tegen de Nederlandse koloniale politiek, het meedogenloze sociaal-economische beleid van Colijn, het opkomend nationaal-socialisme en het antisemitisme. Zo was hij actief in Kerk en Vrede en het Comité van Waakzaamheid, en reisde hij het hele land rond als spreker op de toen talloze debatvergaderingen. Hoewel zijn politieke opvattingen vrij radicaal waren was de stap naar de SDAP voor Buskes voor de oorlog te groot. De erfenis van het marxisme zorgde ervoor dat de sociaal-democratie nog steeds geen oog had voor de 'realiteit van zonde en genade', en Buskes voelde aan dat hij zich in dit milieu niet zou thuis voelen. Nu voelde hij zich eind jaren dertig, toen de oorlogsdreiging steeds sterker werd, vrijwel nergens thuis. Terwijl verschillende geestverwanten, zoals de grote Zwitserse theoloog Karl Barth en zijn Nederlandse vriend Miskotte, de noodzaak van gewa-

pend optreden tegen Hitler inzag, bleef Buskes vasthouden aan het standpunt van eenzijdige nationale ontwapening. Pas het bombardement op zijn toenmalige standplaats Rotterdam deed hem van gedachten veranderen.

Tijdens de bezetting speelde Buskes een belangrijke rol in het kerkelijke verzet, en werd hij tweemaal gearresteerd. Uiteindelijk kwam hij er met drie maanden opsluiting in gijzelaarskamp Beekvliet betrekkelijk genadig vanaf.

Buskes van de Ruskes?

In augustus 1945 werd Buskes, samen met zes andere predikanten, lid van de SDAP. Dit tot ongenoegen van Banning, die gehoopt had dat ze hadden gewacht tot de oprichting van de PvdA, een half jaar later. Binnen en buiten de partij wist Buskes nogal wat weerstanden op te roepen. Een radiopreek waarin hij sprak over Spoor's afgebrande dessa's op Java viel vooral in conservatieve kring zeer slecht, terwijl binnen de PvdA nogal wat mensen moeite hadden met Buskes' weigering zich in de Koude Oorlog onverkort achter de Verenigde Staten op te stellen. De door Jacques Gans bedachte bijnaam 'Buskes van de Ruskes' werd in deze kringen gretig overgenomen. Dat Buskes in de jaren zestig voorop liep in de protesten tegen de oorlog in Vietnam was vanzelfsprekend, evenals zijn fulmineren tegen het apartheidsregime in Zuid-Afrika. Toch moet men hem niet zien als een typische representant van het 'oude-mannetjes-radicalisme', als een van die krasse knar-

ren die bij het kenteren der tijdgeest probeerden in een goed blaadje te komen bij de contesterende jeugd. Het verschil tussen Buskes en de zogenaamde protestgeneratie was groot, want hoeveel jongeren kozen, als Buskes, voor het socialisme 'om der zonde wil'? Vandaar dat er tussen Buskes en voor de hand liggende bondgenoten, als bijvoorbeeld 'Christenen voor het Socialisme', soms een brede kloof gaapte.

De energieke en emotionele Buskes heeft een bewogen leven geleid, in een uiterst turbulent tijdvak dat geteisterd werd door twee wereldoorlogen, een zware economische crisis, totalitaire bewegingen, koloniale oorlogen, racisme, pijlsnelle secularisatie en geestelijke verwarring. Omdat Buskes niet alleen midden in deze wereld stond, maar tegen de stroom in getuigenis aflegde van wat voor hem de bijbelse 'Waarheid' was, dient zijn biografie deze achtergronden op beeldende en overtuigende wijze te schilderen. De socioloog en oud-docent aan de Universiteit Twente E.D.J. de Jongh is hierin slechts ten dele geslaagd. En omdat het decor hier en daar te wensen overlaat komt ook de hoofdrolspeler niet volledig uit de verf.

Waar het gaat om ontwikkelingen en gebeurtenissen in de kerkgenootschappen waartoe Buskes heeft behoord is De Jongh over het algemeen helder. Zo schetst hij op bondige maar duidelijke wijze de kwestie-Geelkerken en het ontstaan van het Hersteld Verband. Ook heeft

B O E K E N

hij de prettige gewoonte om personen die het pad van Buskes hebben gekruist met enkele biografische bijzonderheden te introduceren. En wat Buskes zelf betreft, De Jongh besteedt ruime aandacht aan 's mans twijfels, tegenstrijdigheden en zwakke punten. Helaas springen niet alleen de zwakke punten van de gebiografeerde, maar ook die van de biografie in het oog.

Karl Barth

Op de stofomslag van dit boek – dat schandalig genoeg zowel een fotokatern als een bibliografie ontbeert, terwijl de lijst met werken van Buskes uiterst summier is – staat dat *Buskes, dominee van het volk* 'geen theologisch boek' is. Erg is dat bepaald niet, maar in de biografie van een man die zo intens geleefd heeft met de bijbel, die zo hartstochtelijk heeft gekozen voor een bepaalde theologie, was meer aandacht voor de ontwikkelingen op dat gebied op zijn plaats geweest. Met name Buskes relatie tot Karl Barth is essentieel voor wie hem begrijpen wil. Zo zou een beschrijving van Barths politieke standpunten en opvattingen, bijvoorbeeld diens socialisme en anti-americanisme, verhelderend zijn geweest voor Buskes' ideeën op dit terrein.

Nu is politiek toch al niet het sterkste punt van De Jongh, wat duidelijk blijkt uit zijn pogingen de 'context' van Buskes' handelen te schetsen. Daar waar de biografie het wereldgebeuren schets gaat het meestal om willekeurige flarden informatie, waaruit soms potsierlijke conclusies worden getrokken. Zo vermeldt

hij op p. 97 dat in 1927 Hitlers spreekverbod werd opgeheven, om vervolgens nogal deterministisch te schrijven: 'De voorbereiding op de Tweede Wereldoorlog was in feite begonnen.'

Als De Jongh Buskes' lidmaatschap van het Comité van Waakzaamheid behandelt, vermeldt hij dat Buskes niets wilde weten van samenwerking met communisten. Dat er wel degelijk communisten actief waren binnen 'Waakzaamheid' schrijft De Jongh niet, zoals hij ook niet vertelt waar Buskes stond in het conflict dat binnen deze organisatie uitbrak na het sluiten van het Molotov-Ribbentropact. Wel werpt de biografie de interessante vraag op waarom Buskes juist koos voor 'Waakzaamheid', en niet voor 'Eenheid door Democratie', dat zich niet alleen keerde tegen het nationaal-socialisme maar tevens tegen het communisme. Een echt antwoord kan de auteur niet bieden, al schrijft hij over Buskes: 'Hij moet vooral zijn aangetrokken door de grote en directe dreiging van het nationaal-socialisme, dat bovendien niet alleen in de praktijk maar - in tegenstelling tot het communisme – ook in haar theorie een totalitair karakter had.' (p. 159) Het communisme geen totalitaire ideologie? Hier neemt de biografie de naïviteit van de gebiografeerde over, terwijl hij zestig jaar na dato toch op z'n minst de beschikking heeft over de 'wijsheid achteraf'.

De Jonghs lacuneuze kennis van zowel politieke als theologische achtergronden blijkt ook uit de zeer gebrekkige beschrijving

van de merkwaardige vriendschap tussen Buskes en Banning. Weliswaar wordt ons medegedeeld dat beide mannen er op theologisch en politiek gebied andere opvattingen op na hielden, waar de verschillen nu precies zaten, en welke conflicten zich voordeden, dat wordt niet echt duidelijk. Dat Banning wordt gerekend tot de 'semilinkse intelligentsia' (p. 279) zegt meer over De Jongh dan over Banning. Want wat er nu 'semi' was aan de ideeën van de belangrijkste en meest invloedrijke ideoloog van de Nederlandse sociaal-democratie tussen 1930 en 1960, dat wordt ons niet verteld.

De periode 1945-1970, waarin Buskes naast alle andere activiteiten ook een rol speelde binnen de PvdA, wordt door De Jongh zo veel mogelijk thematisch behandeld. Desondanks blijft Buskes verhouding tot de sociaal-democratie zeer vaag. Het doorsnuffelen van het notenapparaat – zoals gezegd ontbreekt een bibliografie – maakt duidelijk dat De Jongh belangrijke literatuur over deze periode ongebruikt heeft gelaten. Met name Frits Rovers' dissertatie over de PvdA in de Koude Oorlog (*Voor recht en vrijheid*, 1994) zou De Jongh hebben kunnen helpen bij een schets van Buskes' standpunten inzake communisme en wapenwedloop. Het beeld dat men uit Rovers' boek krijgt van Buskes' beoordeling van datgene dat er zich ten oosten van het IJzeren Gordijn afspeelde, is heel wat minder rooskleurig dan De Jongh ons voorschotelt. Rovers citeert bij voorbeeld uit een, door De

B O E K E N

Jongh niet genoemde, Vrij Nederland-bespreking van Ed van der Elskens fotoboek *Een liefde in St. Germain des Pres*. Dit was volgens Buskes een 'rotboek met urinoir-tekst', waarin dingen te zien waren die erger waren 'dan wat de Russen de Hongaren aandoen'. Het boek was een symptoom van het 'stervende en rotende Europa' en zou door de Russen gebruikt kunnen worden 'als een overtuigend bewijs dat Europa vanwege zijn decadentie kan worden afgeschreven.' (Rovers, a.w., p. 321-322) Buskes', door De Jongh herhaaldelijk genoemde, anti-communisme werd niet alleen hier overvleugeld door zijn afkeer van de westerse, 'veramerikaniseerde' cultuur, waarbij de vraag mag worden gesteld in hoeverre Buskes bereid was de, typisch westerse, parlementaire democratie te verdedigen.

De inhoudelijke gebreken van De Jongs boek worden helaas gecompleteerd door een rammelende stijl, die niet alleen irriteert (bijvoorbeeld als op p. 80 vermeld wordt dat Buskes zijn ideeën schriftelijk op papier mag zetten), maar ook soms tot onduidelijkheid leidt. Zo is het op p. 83 (eerste alinea) volstrekt niet helder wie de 'voor- en tegenstanders' zijn. Wat dit boek echter vooral tot een gemiste kans maakt, is dat Buskes, ondanks alle informatie over hem, niet echt tot leven komt. De belangrijkste oorzaak hiervan is dat De Jongh erg zwijgzaam wordt zodra de spanning toeneemt. Weliswaar krijgen we op p. 215 te horen dat Buskes in het begin van de bezetting de gereformeerde hoogleraar H.H. Kuyper moet 'schaduw', maar hoe dat in zijn werk ging en wat het opleverde? De Jongh laat het

bij de droge vermelding van het feit. Als Buskes twee bladzijden later wordt gearresteerd krijgen we even weinig te horen. Over het kleine, maar naar het mij voorkomt toch betrekkelijk aangrijpende, jaar tussen Buskes' vrijlating uit 'Beekvliet' en de bevrijding, krijgen we nauwelijks meer te horen dan dat A.J. Koejemans de door hem geleide kerstdienst bijwoonde.

Buskes mag dan misschien geen groot theoloog en zeker geen groot politiek theoreticus zijn geweest, iemand die met zoveel vuur, zoveel inzet en gedrevenheid gedurende zestig jaar zijn nek uitsteekt en op vrijwel iedere barricade klimt, die verdient een grootse en meeslepende biografie. Hopelijk wordt die nog eens geschreven.

ROB HARTMANS
Historicus

